

عنوان پروژه:

طراحی و تدوین شاخصهای سنجش کیفیت زندگی
در شهرها و روستاهای کشور

مشاور:

موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران

مدیر پروژه: غلامرضا غفاری

معرفی کلی طرح

امروزه کیفیت زندگی به عنوان کلیدی ترین مفهوم در برنامه ریزی شهری و روستایی است. بر این اساس در بسیاری از کشورهای توسعه یافته برنامه ریزان در تلاش برای نمایش سطوح کیفیت زندگی در سطوح مختلف جغرافیایی هستند تا از این طریق بتوانند راهکارهای بهینه ای را برای بهبود کیفیت زندگی نواحی عقب مانده از نظر شاخص های مورد بررسی بیابند. مفهوم «کیفیت زندگی» دخالت دادن شاخص های اجتماعی و کیفی در اهداف توسعه و عمران شهری و منطقه ای است. به کارگیری این مفهوم در واقع واکنشی است در برابر توسعه یک بعدی اقتصادی در سطح ملی و توسعه صرفاً کالبدی در مقیاس شهری، و تلاشی است در جهت دستیابی به معیارهای جامع تر و چند بعدی در عرصه برنامه ریزی.

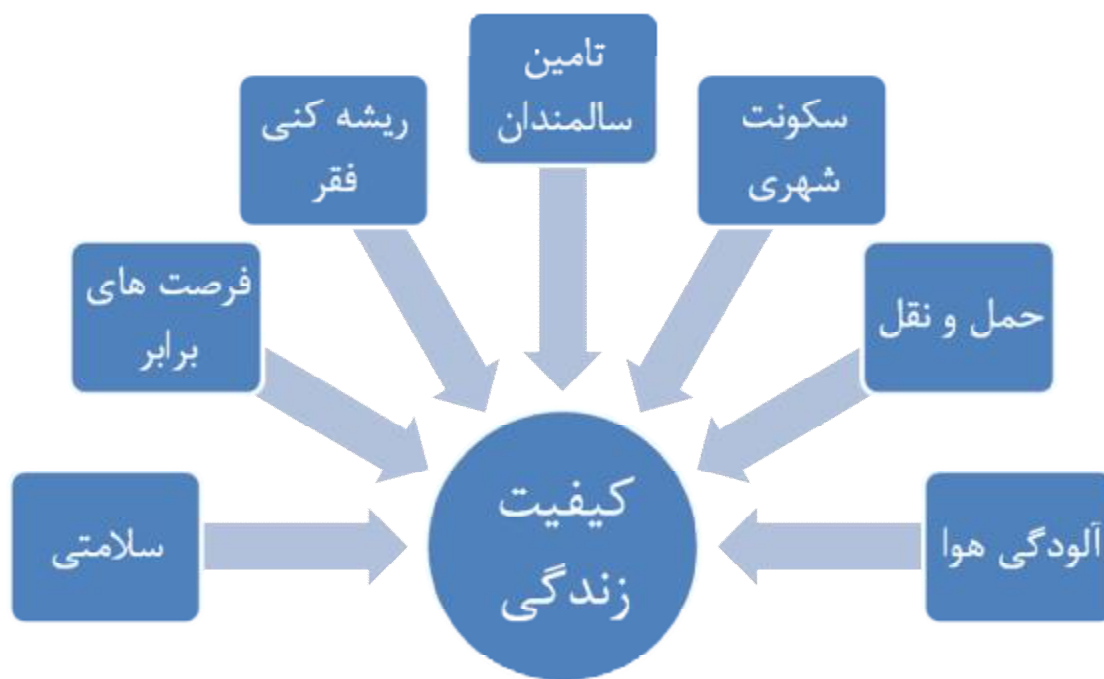
با توجه به اهمیت مفهوم کیفیت زندگی، مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری و روستایی پروژه «طراحی و تدوین شاخصهای سنجش کیفیت زندگی در شهرها و روستاهای کشور» را با همکاری موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران انجام داده است که در ادامه به خلاصه ای از نتایج و دستاوردهای این تحقیق که در شش فصل انجام گرفته است، اشاره می شود.

در فصل اول محقق به بیان ابعاد مفهومی کیفیت زندگی پرداخته است. در فصل دوم تحقیق، رویکردهای نظری کیفیت زندگی در سه شاخه اصلی رویکرد عاملیت گرا و رویکرد ساختارگرا و رویکردهای ترکیبی مورد بررسی قرار گرفته و نمونه هایی از رویکردهای اصلی ذکر شده است. فصل سوم تحقیق، به پیشینه و تجربه مطالعه و اندازه گیری سازه کیفیت زندگی در ایران اختصاص داده شده است. محور، ابعاد و شاخص های کیفیت زندگی در فصل چهارم مورد بررسی قرار گرفته و نتایج مطالعه در قالب چارچوب مفهومی، فرایند تعیین شاخص ها و ابزار سنجش در فصل پنجم بیان شده است. در پایان در فصل ششم نتیجه آزمون مقدماتی ابزار سنجش پس از تحلیل پرسشنامه آورده شده است.

طرح مسئله و ضرورت تحقیق

کاربرد سازه کیفیت زندگی، به طور خاص در حوزه سیاستگذاری‌های اقتصادی و اجتماعی به اواخر دهه 1960 باز می‌گردد. گرایش به این مفهوم و سنجش آن در پاسخ به شرایط اجتماعی مربوط به تغییرات رفاه ملی، فراسوی سنجه‌های اقتصادی بود.

شرایط اجتماعی حاصل از تحولات اقتصادی که بر مؤلفه‌های مرتبط با کیفیت زندگی انسان نظیر سلامتی، فرصت‌های برابر برای افراد، ریشه‌کنی فقر و تبعیض، تأمین سالمندان، توزیع عادلانه‌تر درآمدها، سکونت شهری، حمل و نقل و مسائل مربوط به آلودگی هوا تأثیر می‌گذارد.

هنگامی که کیفیت زندگی یک فرد در سطح جامعه در نظر گرفته می‌شود، این مفهوم با شرایط اجتماعی و محیطی موجود مانند فعالیت اقتصادی، شرایط اقلیمی و نهادهای فرهنگی پیوند می‌خورد. مسئله پژوهش حاضر مبتنی بر این ایده است که سازه کیفیت زندگی برخوردار از استعداد نظری (شناختی) و عملی (بزاری) بالایی در امر شناسایی محتوا و صورت سیاست‌های توسعه‌ای در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که واکاوی نظری و عملی آن می‌تواند در تعیین و

تعریف مولفه های توسعه شهری و روستایی، به رغم تفاوت هایی که با یکدیگر دارند، مفید فایده واقع شود.

در نتیجه ابزار تحلیلی مناسبی برای تحلیل و واکاوی فرایند توسعه شهری و روستایی است که امکان ارزیابی و ارزشیابی را برای سیاستگزاری و برنامه ریزی فراهم می سازد زیرا شاخص ها بیانگر ابعاد و سنجه های عینی قابل شناسایی و قابل اندازه گیری یک مفهوم، سازه یا یک روند هستند.

شاخص ها نشانگر روند تغییرات، شناسایی وضعیت موجود و پیش بینی تغییرات آینده در راستای تجزیه و تحلیل و ارائه راه حل مشکلات و کنترل آنها می باشند. به عبارت دیگر شاخص های توسعه عمدتاً در حکم تلخیص های آماری هستند که در پی بیان کمی واقعیت های توسعه ای هستند که در صورت برخورداری از قابلیت و پایایی لازم می توانند در بیان روند توسعه و نیز مقایسه های طولی و عرضی مورد استفاده قرار گیرند.

به تعبیر دیگر شاخص ها در حکم دستگاه و ابزاری جهت شناخت دقیق تر شرایط موجود در یک مقطع زمانی و همچنین تصویر روندها و دگرگون هایی که در طی دوره های مشخص در این شرایط صورت پذیرفته اند را نشان می دهد. شاخص هایی که در ذیل سازه کیفیت زندگی مطرح شده اند وسیله ای برای ارزیابی و مقایسه ابعاد کیفی و کمی زندگی و رفاه نسبی جامعه در قالب کمی هستند که امکان ارزیابی و ارزشیابی برنامه های توسعه ای را فراهم می نمایند.

شناسایی شاخص های اجتماعی برای توصیف وضع حال و تطبیق با زمان های گذشته ضروری است. بدیهی است برنامه ریزی و سیاست گذاری در یک کشور نیازمند آگاهی از وضعیت شاخص های اجتماعی در یک جامعه و روند تغییرات آن در طول زمان است، چرا که با علم به اینکه یک شاخص اجتماعی، اکنون در چه وضعیتی است و این شاخص در گذشته چه وضعیتی داشته باشد، می توان نسبت به تغییرات احتمالی آن در آینده صحبت کرد و آن را در راستای اهداف جامعه هدایت کرد.

اهداف تحقیق

مفاهیم و سازه هایی که در نظریه ها و مدل های توسعه از جمله توسعه اجتماعی مطرح می شوند مفاهیم و سازه هایی هستند که سنجش آنها همراه با مشکلاتی است. یکی از این مفاهیم، سازه کیفیت

زندگی است که چندگانگی و پیچیدگی نظری و تجربی خاص خود را دارد که تلاش می شود با واکاوی درست و دقیق فضای مفهومی و نظری آنها و با بهره گیری از شاخص های مناسب و فاصله گرفتن از نگاه و زبان انتزاعی و تجربیدی امکان بیان تجربی مفاهیم موردنظر را پیدا کنیم. در نتیجه اهداف مطالعه حاضر به شرح ذیل تعریف شدند:

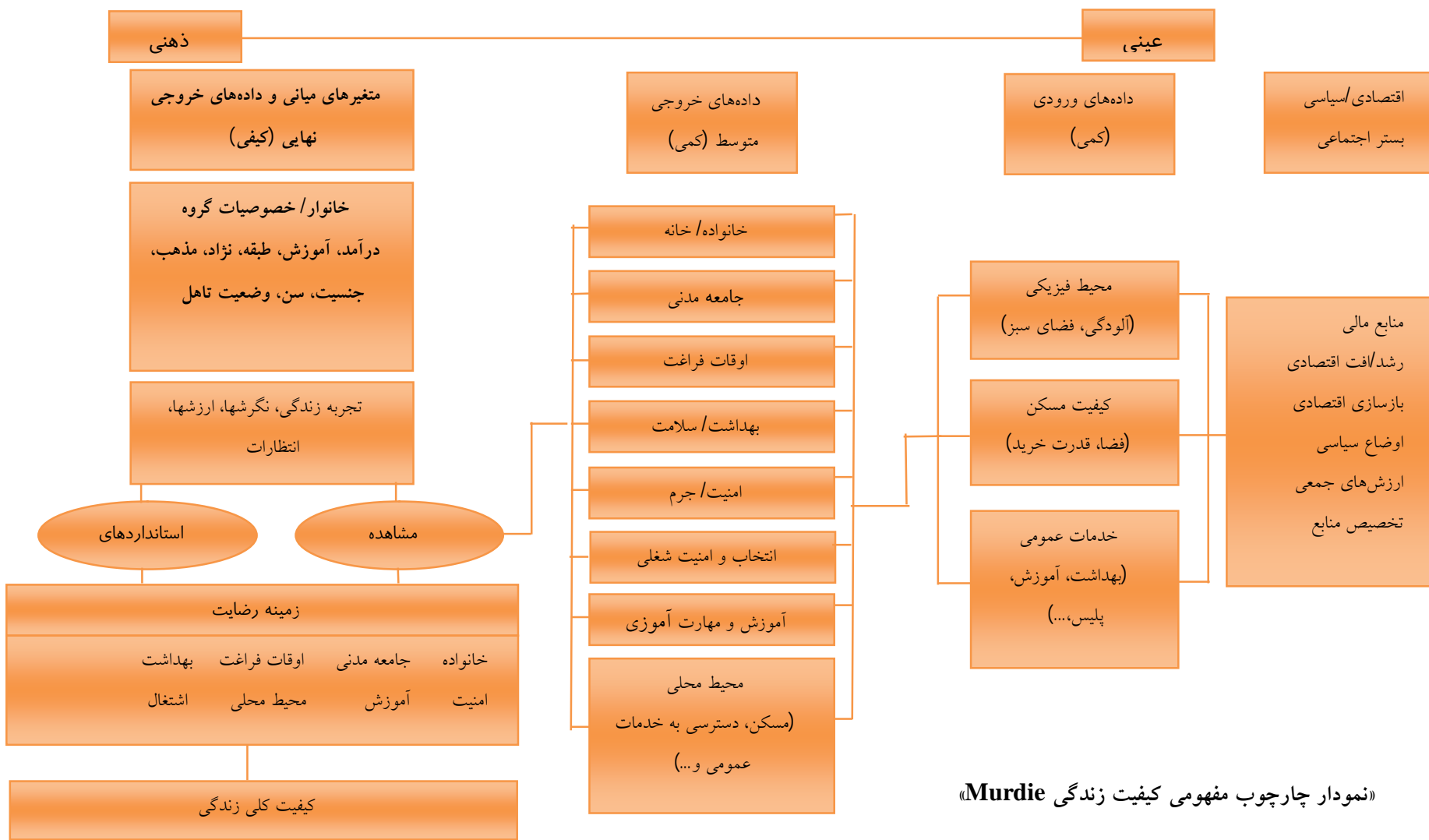

چارچوب مفهومی

بحث های مفهومی و نظری مطرح شده نشان از پیچیدگی، چند ساحتی و چند بعدی بودن، پویایی و زمینه مند بودن سازه کیفیت زندگی دارند. به گونه ای که برای سنجش این سازه سنججه ها و شاخص های مختلفی مطرح شده اند. با بررسی این سنججه ها و شاخص ها مشخص شد که آنها در سه حیطه ذهنی، عینی و کالبدی قرار می گیرند که به نوعی صفت ساکنین و محیط زندگی ساکنین می باشند. که بیانگر رویکردهای عاملیتی، ساختاری و فضایی در معنای محیطی و کالبدی هستند که در مجموع بیانگر سازه ترکیبی کیفیت زندگی هستند.

چارچوب مفهومی سنجش کیفیت زندگی

فضایی (کالبدی-محیطی)	ساختاری (عینی)	عاملیتی (ذهنی-فردی)
<ul style="list-style-type: none"> - جمعیت (توزیع، تراکم و ترکیب) - تسهیلات خدماتی - وضعیت اقتصادی - مهاجرت - آسیب های اجتماعی - امکانات بهداشتی و سلامت اجتماعی - حمل و نقل عمومی و ترافیک - امکانات آموزشی (سرانه ها) - مراکز فرهنگی - ارتباطات - مراکز خرید - پارک ها و فضای سبز - امنیت و ایمنی کالبدی 	<ul style="list-style-type: none"> - برخورداری اقتصادی و اجتماعی - تحصیلات و برخورداری از مهارت - اشتغال - وجود نظم و فقدان جرم - شهروندی و پایبندی به قانون و رعایت انصاف - تغذیه - مسکن - دسترسی به فضاهای عمومی 	<ul style="list-style-type: none"> - رضایت اقتصادی- اجتماعی - رضایت از روابط خانوادگی - رضایت از خدمات - رضایت از عملکرد نهادها و سازمانها - احساس امنیت - سرمایه اجتماعی (تعاملات، مشارکت اجتماعی و اعتماد) - احساس نشاط و رفاه - احساس تعلق به محل زندگی - پنداشت از برابری و عدالت - احساس محرومیت

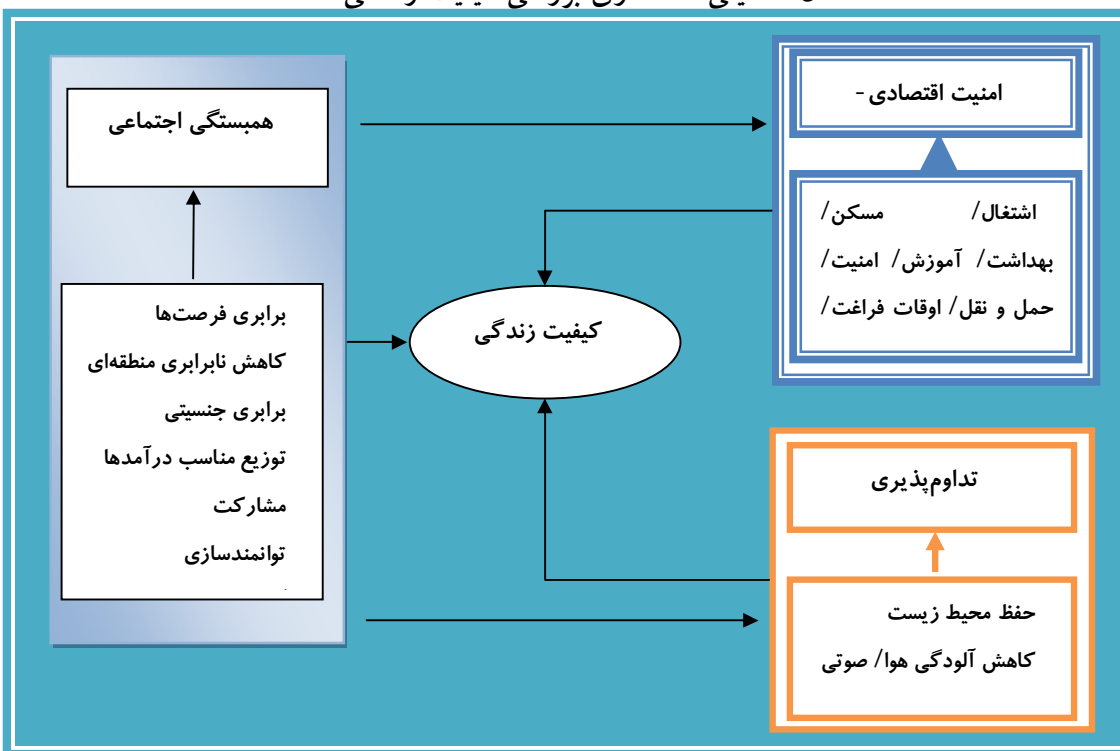
براساس مطالعات انجام شده، توجه به کیفیت زندگی در حوزه برنامه‌ریزی پیش از هر چیز نیازمند ارائه تعریفی روشن از این مفهوم و عوامل مؤثر بر آن است. بر اساس آنچه در بررسی ادبیات موضوع ارائه گردید، این مفهوم می‌تواند هم به عنوان صفت فرد و هم صفت جامعه تلقی شود و بر این مبناست که هم ساختار اجتماعی و هم موقعیت افراد را در بر می‌گیرد و شامل سه مؤلفه اصلی امنیت اقتصادی-اجتماعی، همبستگی اجتماعی و تداوم‌پذیری می‌گردد.

مؤلفه‌ی اول بیشتر ناظر بر کیفیت زندگی فرد و همبستگی اجتماعی نیز ناظر بر کیفیت اجتماعی می‌باشد. تداوم‌پذیری نیز از منظر توسعه‌ی پایدار به عنوان مؤلفه‌ی اصلی در توزیع بین نسلی در نظر گرفته می‌شود. هر کدام از این مؤلفه‌ها، خود متشکل از عناصری هستند که در نمودار ذیل نشان داده شده است. هر سه مؤلفه مستعد توجه در مقیاس‌های فردی و فرافردی هستند و این استعداد به تولید رویکردهای عاملیتی و ساختاری و نیز نگاه ترکیبی‌ای چون ساخت‌مندی انجامیده است. مفهوم «کیفیت زندگی» در مقایسه با «رفاه» که در بعد عینی و ذهنی آن بیشتر متکی بر فرد است و رفاه جامعه را برآیند رفاه مجموع افراد می‌داند، مفهومی فربه‌تر است و بر کیفیت اجتماعی نیز تمرکز دارد.

مدل عاملیتی-ساختاری بررسی کیفیت زندگی

منبع: غفاری و امیدی (1387، 118).

بدیهی است که سمت راست نمودار فوق دلالت بر ابعاد و متغیر هایی دارد که در حوزه عاملیت قرار می‌گیرند و سمت چپ ناظر به ابعاد و متغیر هایی است که در حوزه ساختاری قرار می‌گیرند و بین این دو حوزه در چارچوب نگاه ترکیبی به سازه کیفیت زندگی پیوندی متعامل وجود دارد.

تعیین شاخص‌ها و نمونه‌گیری

بعد از بررسی انجام شده و چارچوب مفهومی ارائه شده 120 شاخص در خصوص سازه کیفیت زندگی که برخی از آن‌ها خصلت ترکیبی و در مواردی هم، همپوشانی دارند ارائه شده است. به منظور واریسی و تعیین مناسب یا نامناسب بودن 120 شاخص مطروحه و نیز تعیین اهمیت هر کدام از آنها، در صورت مناسب بودن، برای دو منطقه و فضای شهری و روستایی از قضاوت و داوری صاحب نظران این حوزه بهره برده شده است.

برای نیل به این امر ابتدا فهرستی از خبرگان این حوزه که با موضوع آشنایی داشتند و نیز رشته تحصیلی و حوزه کاری شان مرتبط با موضوع بود تهیه شد و 120 شاخص اولیه مربوط به کیفیت زندگی در قالب پرسشنامه ای تنظیم (پرسشنامه پیوست) و در اختیار 50 نفر از خبرگان این حوزه که شامل اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها، پژوهشگران و کارشناسان ارشد این حوزه می‌شدند قرار داده شد و با راهنمایی ارائه شده

از آن‌ها در خواست شد که نظرات کارشناسانه خود را در مورد شاخص‌های در اختیار اعلام نمایند و در عین حال چنانچه مواردی غیر از شاخص‌های مطرح شده نیز به نظر آن‌ها می‌رسد که در پرسشنامه عرضه نشده‌اند به عنوان شاخص‌های پیشنهادی به مجموعه شاخص‌ها اضافه نمایند. از مجموع 50 نفر؛ 40 نفر بر اساس دوره زمانی تعیین شده نظرات کارشناسانه خود ارائه دادند. نتایج نظرسنجی از خبرگان برای هر کدام از شاخص‌های کیفیت زندگی برای دو منطقه شهری و روستایی محاسبه شده است.

مؤلفه‌ها و شاخص‌ها برای دو نقطه شهری و روستایی با توجه به جمع‌بندی نظرات متخصصین و کارشناسان و بر اساس یافته‌های تحقیق مناسب‌ترین سنجه‌ها برای اندازه‌گیری کیفیت زندگی برای نقاط شهری و روستایی به شرح ذیل استخراج شده است.

جدول سنجه‌ها/شاخص‌های هر مؤلفه بر مبنای داده‌های نمونه شهری

مؤلفه	سنجه‌ها/شاخص‌ها
رضایت اقتصادی	رضایت شغلی
	رضایت از درآمد
	رضایت از داشتن کالاهای بادوام
	رضایت از وسیله نقلیه در اختیار
	رضایت از هزینه‌های زندگی
	رضایت از هزینه حمل و نقل عمومی
	رضایت از قیمت خدمات تفریحی
	رضایت از اجاره بهای واحد یا منزل مسکونی
	رضایت از هزینه خدمات آموزشی
	رضایت از هزینه خدمات بهداشت و سلامت
وجود نظم و احساس امنیت	میزان جرم و جنایت در محل زندگی
	نظم و امنیت
	آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی
	احساس امنیت
	احساس امنیت برای زنان و کودکان
تغذیه	بهره‌مندی از تغذیه مناسب

رضایت از تغذیه فرزندان	
رضایت از کیفیت مواد خوراکی مصرفی	
دیدار و گفتگو با خویشاوندان و نزدیکان	تعاملات و مشارکت اجتماعی
صمیمیت و دیدار با همسایگان	
نبود احساس تنهایی	
دیدار و گفتگو با دوستان و همکاران	
حمایت و بده بستان متقابل	
نبود جنگ و نزاع محلی	
وجود کارهای جمعی	
شرکت در امور خیر	
گذشت و مدارا در محله	
اعتماد اجتماعی	اعتماد
اعتماد نهادی و سازمانی	
اعتماد تعمیم یافته	
گذشت و مدارا در خانواده	رضایت از روابط خانوادگی
رضایت از روابط خانوادگی	
ترک خانه و طلاق	
نبود بگو و مگو و مسائل خانوادگی	
رضایت از نقشه منزل مسکونی	مسکن
رضایت از محل منزل مسکونی	
رضایت از امکانات و تاسیسات	
رضایت از امکانات بهداشتی منزل مسکونی	
برق رسانی	رضایت از خدمات
گاز رسانی	
آب رسانی	
تلفن ثابت	
تلفن همراه	

بیمه درمانی	
بیمه تکمیلی	
اینترنت	
واکسیناسیون	
جمع آوری زباله	
نظافت کوچه ها	
نظافت خیابان ها	
پایبندی به قانون در بین مردم	پایبندی به قانون و رعایت انصاف
پایبندی به قانون در بین مسئولین	
عدالت و انصاف در مراودات	
عدالت و انصاف مدیران و مسئولین	
پاسخگویی مقامات و نظام اداری	
اعمال و اجرای قانون	
ثبات مسئولین	
احساس بهزیستی	احساس نشاط و رفاه
امید به آینده	
احساس نشاط و شادی	
نبود احساس استرس و مخاطره	
نبود احساس استرس و مخاطره برای بچه ها	
آزادی بیان	
احساس تعلق	احساس تعلق به محل زندگی
نبود تمایل به مهاجرت	
رضایت از محله	
دسترسی برابر به منابع	پنداشت از برابری و عدالت
پنداشت از برابری و عدالت	
توجه به قابلیتها و تخصص	
احساس محرومیت	احساس محرومیت

نیل به انتظارات	
احساس ناتوانی و درماندگی	
رضایت از عملکرد سازمان‌های اداری	رضایت از عملکرد نهادها و سازمان‌ها
رضایت از عملکرد نهادها و سازمان‌ها انتظامی	
رضایت از عملکرد نهادها و سازمان‌های آموزشی	
رضایت از عملکرد مراکز خرید	
مراکز آموزشی و فرهنگی	دسترسی به فضاهای عمومی
مرکز درمانی و بیمارستانی	
مراکز خرید	
فضاهای ورزشی	
پارک و فضاهای سبز	

جدول مولفه‌ها و نیز سنجه‌ها/شاخص‌های هر مولفه بر مبنای داده‌های نمونه روستایی

سنجه‌ها/شاخص‌ها	مولفه
رضایت شغلی	رضایت اقتصادی
رضایت از درآمد	
رضایت از داشتن کالاهای بادوام	
رضایت از هزینه‌های زندگی	
رضایت از هزینه خدمات آموزشی	
رضایت از هزینه خدمات بهداشت و سلامت	
میزان جرم و جنایت در محل زندگی	وجود نظم و احساس امنیت
نظم و امنیت	
احساس امنیت	
احساس امنیت برای زنان و کودکان	تغذیه
بهره مندی از تغذیه مناسب	
رضایت از تغذیه فرزندان	

رضایت از کیفیت مواد خوراکی مصرفی	
دیدار و گفتگو با خویشاوندان و نزدیکان	تعاملات و مشارکت اجتماعی
صمیمیت با همسایگان	
دیدار و گفتگو با دوستان و همکاران	
حمایت و بده بستان متقابل	
رفت و آمد روستاییان	
وجود کارهای جمعی	
شرکت در امور خیر	
گذشت و مدارا در محله	
اعتماد اجتماعی	
اعتماد نهادی و سازمانی	
اعتماد تعمیم یافته	
گذشت و مدارا در خانواده	رضایت از روابط خانوادگی
رضایت از روابط خانوادگی	
نبود بگو و مگو و مسائل خانوادگی	
رضایت از نقشه منزل مسکونی	مسکن
رضایت از مساحت منزل مسکونی	
رضایت از استحکام منزل مسکونی	
رضایت از امکانات و تاسیسات	
رضایت از امکانات بهداشتی منزل مسکونی	
برق رسانی	رضایت از خدمات
گاز رسانی	
آب رسانی	
تلفن ثابت	
تلفن همراه	
بیمه درمانی	
واکسیناسیون	

جمع آوری زباله	
نظافت کوچه ها	
پایبندی به قانون در بین مردم	پایبندی به قانون و رعایت
پایبندی به قانون در بین مسئولین	انصاف
عدالت و انصاف در مرادوات	
عدالت و انصاف مدیران و مسئولین	
پاسخگویی مقامات و نظام اداری	
اعمال و اجرای قانون	
ثبات مسئولین	
احساس بهزیستی	احساس نشاط و رفاه
امید به آینده	
رضایت از زندگی	
احساس نشاط و شادی	
نبود احساس استرس و مخاطره	
دسترسی برابر به منابع	پنداشت از برابری و عدالت
پنداشت از برابری و عدالت	
توجه به قابلیتها و تخصص	
احساس محرومیت	احساس محرومیت
نیل به انتظارات	
رضایت از میزان تحصیلات	
رضایت از عملکرد سازمانها ی اداری	رضایت از عملکرد نهادها و
رضایت از عملکرد نهادها و سازمانها انتظامی	سازمانها
رضایت از عملکرد نهادها و سازمانها ی آموزشی	
رضایت از عملکرد نهادها و سازمانها ی درمانی	

از منظر برنامه‌ریزی؛ کیفیت زندگی به صورتی است که در قالب آن عاملین فردی با ساختارها، دارای نوعی برهم‌کنش هستند. به بیان دیگر حتی در صورتی که برنامه‌ریزان صرفاً کیفیت زندگی اجتماعی را در برنامه‌ها مورد توجه قرار دهند، در تحلیل و ارزیابی عملکرد برنامه، ارزش‌ها و نگرش‌های عاملین که خود نیز تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی هستند، به عنوان جمعیت هدف تأثیرگذار است و به نوعی، قضاوت نهایی را انجام می‌دهد. آنگونه که در الگوی موردی (Murdie) دیده می‌شود، ساختارها به عنوان زمینه و بستر کنشگری عاملان، لحاظ شده‌اند.

«علاقمندان میتوانند جهت دسترسی کامل به اطلاعات و اسناد مطالعه مذکور با مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری و روستایی تماس حاصل فرمایند».